

INTERVJUU RIIGIARHIIVI DIREKTORI AASTATEL 1994–1999 AIMAR ALTOSAAREGA

Aimar Altosaar, Heino Arumäe ja USA suursaadik Eestis Melissa Wells
Konstantin Pätsi viimaste, vanglas kirjutatud kirjade esitlemisel Riigiarhiivi
Toompea hoidlas 11. novembril 1998. Foto Peep Pillak

Eesti Riigiarhiiv on nüüd kaks aastat töötanud kui üks Rahvusarhiivi struktuuriüksus. Olite arhiivinduses läbi viidud reformide algatamise ja elluviimisega tihedalt seotud. Kuidas hindate saavutatut praegu kõrvalseisja pilguga?

Ühtse riikliku arhiiviasutuse idee on Ajalooarhiivis ja Riigiarhiivis arutluse all olnud vähemalt 1994. aastast saadik. Rahvusarhiivi loomine 1999. aasta algusest oli suure töö ja pikaajalise protsessi tulemus. Hea, et praeguseks on lõppenud esialgne segaduste periood, mis tulenes liigest tsentraliseerimisest ning elementaarsete juhtimistööde eiramisest. Alates kevadest Rahvusarhiivi juhina ja riigiarhiivaari kohusetäitjana ametit pidav Priit Pirsko on lühikese ajaga suutnud meie arhiivisüsteemi taas käivitada. Suurim saavutus on ühtse juhtimismeeskonna loomine Tartus ja Tallinnas, ollakse harjunud üheskoos kõiki asju läbi arutama ja töid jaotama. Siin on kujunenud välja Eesti ametiasutustes seni veel üsna harva esinev teineteist mõistev ja toetav koostöövaim. Mõlemas keskuses saadakse ühtemoodi aru arhiivisüsteemi töökorraldusest ja töö eesmärkidest. Ühtse meeskonna tunnetus torkab silma suheldes nii Tallinna kui ka Tartu arhiivijuhtidega. Pean seega praegust olukorda väga lootusrikkaks.

Kuus aastat tagasi, samal ajal, kui Teist sai Eesti Riigiarhiivi direktor, toimusid muudatused pea kõigis Eesti ettevõtetes ja asutustes. Kuidas alustasite reformidega Riigiarhiivis?

Tolleaegne Arhiiviamet oli välja kuulutanud konkursi sellele ametikohale. Arhiivide direktorite nõukogu ja teadusnõukogu langetasid otsuse minu kasuks ja 1. mail 1994 võeti mind tööle. Tol ajal juhtis kogu riiklikku arhiivindust Arhiiviamet ja selle süsteemi muutmiseks oli juba suure töö

ära teinud Arhiiviameti peadirektor Peep Pillak. Oli tekkinud palju rahvusvahelisi kontakte ja see olid eelkõige Arhiiviameti tolleaegse juhi teene. Tema novaatorlikud ideed ja julge personalipoliitika oli sisuliselt käima tõmmanud arhiivireformi Tartus, kus oli juba pool aastat uus meeskond paigas. Reformiga oli niisiis vaja alustada ka Tallinnas.

1990. aastate algus oli teatavasti vaene aeg ja riigil polnud kerge otsustada, missugused on kõige prioriteetsemad suunad, kuhu materiaalsed vahendid suunata. Selge prioriteet oli tol ajal omandireformi teostamine. Selle kõrval oli aga täielikult tähelepanuta jäänud kõik see, mis seotud omandi juriidilise ja legaalse alusega, see tähendab arhiividokumentide säilitamis- ja kasutamistingimused, arhiivide olukord, arhivaaride töötingimused, nende palk jne. Arhiive oli harjutud käsitama kui midagi enesestmõistetavalt eksisteerivat. Kusagil nad on olemas ja on ka arhivaarid, kes vaikselt ja märkamatuks oma tööd teevad. Riigipoolset toetust polnud kuidagi märgata.

Riigiarhiivi materiaalne seis oli tol ajal masendav: polnud mingeid vahendeid, mida me kaasaegsete kontoritarvetena enesestmõistetavaks peame, arvutitest rääkimata. Aga kõige hullem – arhiivis polnud mingeid turvasüsteeme ja niisuguses kriminoogeenses kohas, nagu Maneeži tänava ja Narva maantee nurk vist veel praegugi on, tundus meie asutus olevat üsna kaitsetu. Uksed olid primitiivsete lukkudega ja töö ajal päris lahti. Esimene korrus oli veel üleasustatud, sest tolleaegses Riigiarhiivis toimus ka tootmistegevus – töötas arhiivikarbi tootmise tsehh ja seal oli kogu aeg mingi liikumine. Polnud vaja erilist nupukust otse tänavalt tulla, suvalisse hoidlasse minna ja sealt midagi kaasa haarata. Seetõttu oli üks esimesi asju, mida ma nappidest vahenditest püüdsin teha, seada sisse turvasüsteemid ja signalisatsioon, ning uksed korralikult kinni.

Kas oli võimalik, et sel ajal sihilikult kõrvaldati ka kellelegi vajalikke olulisi dokumente?

Oli paar juhust, kus arusaamatul kombel olid dokumendid kadunud, mida me ei osanud tagantjärele tuvastada. Dokumentide sattumine arhiivi, nende liikumine arhiivide ja teiste asutuste vahel oli kohati üllatavalt metsik, stiilis: keegi kusagilt tuli ja pani paki pabereid arhiivi valvelauda, või et keegi tõi mingid materjalid, kuid nende kohta nõuete kohaseid akte ei vormistatud. Oli ülemineku aeg, riik ei osanud kaitsta ei inimesi ega ka dokumente. Oli ka üks õnnetu juhtum, kus üks töötaja oli ilmselt võltsinud dokumente. Niisugune asi tuleb varem või hiljem välja. Igal teatisel on inimese allkiri, kes on selle teatise teinud. See töötaja pidi muidugi lahkuma. Aga need juhtumid polnud kuidagi määravad. Arhivaarid on ju äärmiselt kohusetundlik rahvas ja oma töösse suhtuvad nad suure pieteeditundega. Oluline oli hoopis asjaolu, et tol ajal tegeles kogu arhiivipere teatiste koostamise ja väljastamisega inimestele, kes vajasisid dokumente omandi tuvastamiseks, pensioniaastate või kodakondsuse selgitamiseks jne. Kogu arhiivi tööd hinnati ilmselt ka valitsuse tasandil selle järgi, kui palju teatise jõutakse välja anda. Teatiste arv oli tol ajal tõepoolest suur – ühel aastal oli see peaaegu 100 000. Omandireform toimus suures osas just tänu nende inimeste tööle, kes arhiivimaterjale olid säilitanud, kasutamiskõlblikena hoidnud ja nende kasutamise võimalikuks teinud. Kuid arhiivitöötajate palgad olid allpool igasugu arvestust, tol ajal kaks ja isegi kaks ja pool korda Eesti keskmisest palgamäärast madalamad.

Neil aastail käisid siinsete arhiivide hoiutingimustega tutvumas paljud välisriikides elavad eestlased, uurides võimalusi nende valduses olevate arhiivimaterjalide üleandmiseks. Nüüdseks on juba mitmed tol ajal Riigiarhiivi fondidesse toimetatud suuremahulised arhiivid korrastatud ja uurijatele kättesaadavad.

Iga aastaga kasvas usaldus meie arhiivide säilitustingimuste vastu ja üha rohkem hakati otsima võimalusi väärtuslike arhiivimaterjalide toomiseks kodumaale. Trivimi Velliste,

kes tol ajal töötas Eesti suursaadikuna ÜRO juures, korraldas New Yorgi Eesti peakonsulaadi mahuka arhiivi, mitmes Euroopa riigis Eesti suursaadikuna töötanud väljapaistva diplomaadi Karl Robert Pusta isikliku arhiivi ja ka USAsse toimetatud president Konstantin Pätsi Kalinini oblasti psühhoneuroloogiahaiglas kirjutatud viimaste kirjade üleandmise Riigiarhiivile. Aga meie fondidesse anti veel Sydney Eesti konsulaadi arhiiv, Stockholmist Eesti Päevalehe, Eesti Rahvusfondi ja Vangistatud Eesti Vabadusvõitlejate Abistamise Keskuse arhiividokumendid. Siia toimetati ka mitmesuguste seltside nagu Argentiina Eesti Seltsi, Rootsi Eesti Arstide Seltsi ja veel paljude teiste organisatsioonide arhiivid, samuti mitmed isikufondid. Uurijate huvi nende materjalide vastu oli väga suur ja nende kogude korrastamine ning arvelevõtmine oli teatiste väljastamise kõrval peamisi töövaldkondi. Töö arhiivis oli tõepoolest pingeline ja ma olin väga mures, kuidas inimesed niisuguse palgaga ära elavad.

Nii mõnigi professionaalne töötaja pidi seepärast tööle minema mujale, kus palgad olid konkurentsivõimelisemad.

Minu esimesed kogemused direktorina olidki niisugused kahjuks küll. Mõni toonastest lahkujatest on nüüd ka tagasi tulnud, aga minu ülesanne tol ajal oli hoida arhiivipersonal siiski tööl ja kuidagi otsida selleks motiive. Kuna materiaalsed ressursid olid napid, püüdsime luua ühise pere tunnet, katsusime kõiki inimesi sünnipäevadel ja juubelitel meeles pidada, korraldasime viktoriine, ajurünnakuid, mälumänge, hakkasime tähistama jõule ja muid tähtpäevi. Muidugi hakkasin kohe valitsusringkonnas ja riigikogus intensiivselt selgitama, miks on vaja kardinaalseid muutusi. Vaja on luua materiaalne baas oma alusdokumentide hoidmiseks, et me ei jääks nendest ilma, ja teiseks – tuleb väärtustada arhivaaride kutsetööd. Need kaks ülesannet ma endale seadsin, aga ma poleks suutnud midagi üksi teha, kui mul poleks olnud hea tugi tollaegsest Arhiiviameti peadirektorist, ja teiseks, mul õnnestus paari aastaga komplekteerida väga hea meeskond.

Ometi Arhiiviamet kaotati. Oli see otsus ennatlik või õigeaegne?

1996. aastal otsustati lihtsustada riigi juhtimist, vähendada ametnike arvu ja leiti siis, et arhiivisüsteem ei ole niisugune riiklik struktuur, mis vajaks omaette ametit. Arhiiviametil oli juhtida 20 arhiivi, neid kõiki finantseeriti riigieelarvest. Seal polnud puhtalt juhtimise probleeme, vaid ka ressursside säästliku kasutamise küsimus. Minu hinnangul ei olnud õige, et iga arhiiviüksuse esindaja võis alati minna kas riigisekretäri või mõne ministri juurde valitsusse ja muude arhiivisüsteemi osade arvel nõuda endale vahendeid ühe või teise probleemi lahendamiseks. Selle tagajärjel on Tallinnas praegu arhiivipinnad sada protsenti täidetud, kuid mitmes maakonnas on pinnad tühjad, nii et praegu minu teada viiakse säilitatavaid dokumente Tallinnast Märjamaale, Valka ja veel mujalegi. Ma muidugi ei eita, et on vaja tugevaid regionaalseid keskusi, aga see peab olema läbi mõeldud ühtse arhiivipoliitika läbiviimiseks.

Mul oli selleks ajaks kujunenud väga hea koostöö oma kolleegi Tartu Ajalooarhiivi direktori Priit Pirskena. Oma meeskondadega seda probleemi läbi arutades olime jõudnud järeldusele, et Eesti-suurusel riigis saaks arhiivisüsteem tegutseda ühtse rahvusarhiivina. Ja kuna Eestis on ajalooliselt välja kujunenud kaks arhiivikeskust – Tallinnas ja Tartus –, võiksid kõik muud maakondlikud arhiiviasutused ikkagi olla nende kahe keskuse vahel ära jagatud.

Rahvusarhiivi kui arhiivinduse ühtse süsteemi filosoofia võttis tollaegne riigikantselei mõistmisega vastu. Samaaegselt Arhiiviameti likvideerimisega loodi riigikantselei juurde arhiivide osakond, mille põhiülesandeks oli koostada arhiiviseadus ja ette valmistada rahvusarhiivi tekkimine. Konkursi korras võeti tööle arhiiviosakonna juhataja. Konkureerisid tollaegne Ajalooarhiivi direktor Jaanus Arukaevu – üks rahvusarhiivi ideoloogia autoreid

ja mootoreid –, Riigikohtu arhivaar Toomas Anepaio ja Jaak Rand. Kaks esimest loobusid edasi kandideerimast, kuna tolleaegse riigikantselei juhtivate töötajate komisjoni pakutud tingimused polnud neile vastuvõetavad. Riigikantselei arhiivide osakond tegeles siis koostöös Ajalooarhiivi ja Riigiarhiivi juhtkondadega ligi kahe ja poole aasta jooksul arhiiviseaduse ja tulevase rahvusarhiivi struktuuri ning tööpõhimõtete väljatöötamisega. Kahjuks ei olnud see koostöö lõpufaasis piisavalt tihe, mistõttu arhiivinduse tegelikest probleemidest suhteliselt kaugel seisvad riigikantselei ametnikud konstrueerisid liiga tsentraliseeritud ja bürokraatliku süsteemi, mis vajab praegu mõningat remonti. Kuid see pole keeruline, kui Rahvusarhiivi juhtkond on konstruktiivselt ja tulevikkuvaatavalt meelestatud.

Kas arhiiviseaduse koostamisel arvestati ka Arhivaaride Ühingu liikmete ettepanekuid?

Algne variant oligi nende ettepanekute järgi koostatud, kuid selles üritati liigselt arhiiviameti süsteemi rakendada, uue rahvusarhiivi filosoofiaga ei oldud nõus kaasa minema. Arvan, et Arhivaaride Ühingu oleks võinud rohkem kaasata ka viimaste variantide väljatöötamisse, kuid pean tunnistama, et päris lõpus usaldasime kogu töö ainult riigikantselei arhiivide osakonnale ja juristidele. Suhteliselt väikeseks jäi ka Ajalooarhiivi ja Riigiarhiivi juhtide kui uue seadusevariandi ja muude arhiivinduse alusdokumentide initsiaatorite roll. Minu taotlus on kogu aeg olnud, et arhivaaride töö peab olema väärtustatud igal pool, ja teiseks, kuna riigil pole arhiivide ülalpidamiseks kunagi lõputult ressursse, on vaja neid arukalt kulutada. Juhtimisel peaksime arvesse võtma teiste maade kogemusi ja lähtuma lihtsalt tervest mõistusest. Arvan, et Eesti puhul ongi parim lahendus kahe keskusega variant ühtses rahvusarhiivis.

Arhiiviseadus jõustus 1998. aasta 1. mail. Seal sätestatud ümberkorraldused arhiivisüsteemis päädisid sama aasta 29. detsembri määrusega Rahvusarhiivi moodustamiseks. Ometi ei käivitunud see projekt kuigi sujuvalt.

See polnud üldse käivitatav, kuivõrd juhtimistööst lülitati pärast alustamist välja kaks väga tugevat meeskonda, mis olid selleks ajaks välja kujunenud: Tartu Ajalooarhiivi ja Tallinna Riigiarhiivi mäenedžmendid. Üritati asju korraldada otsejuhtimise teel Tartu kontorist, mis polnud otseselt seotud ühegi arhiiviasutusega. Püüti otse juhtida kõiki arhiivisüsteemi ühikuid, vahetust juhtimisest olid välja lülitatud kõik need inimesed, kellel oli sellealane kogemus ja sisuline pädevus, samas tegelesid sellega inimesed, kellel neid kogemusi polnud ning kelle pädevus oli kunstlikult loodud ja bürokraatlik. Kogu süsteem jagati abstraktseteks funktsioonideks, kuid kusagil need funktsioonid kokku ei saanud. Olukordi tuleb hinnata realselt, mitte välja mõelda skeeme ja olla pärast pettunud, kui elu ei lähe skeemide järgi. Tuleb jälgida, et skeemid oleksid olemasolevate jõududega realiseeritavad. Ma hindan seda väga nõrgaks juhtimisalaseks tegevuseks, kui ei kasutata ära inimesi ja ressursse ning püütakse novaatorlikke ideid ilma selgete praktikasse viimise nägemuse ja juhtimisalaste korraldusteta ellu viia. Minu hinnang on küll kriitiline. Seetõttu olen ülimalt rõõmus, et see ületsentraliseeritud periood on möödas ja arhiiviseadusesse ning arhiivimäärusesse kätkevad julged ideed on hakanud realiseeruma. See peaks olema näha ka valitsusringkondadele ja poliitikutele, et Rahvusarhiiv pole enam koht, mis toodab probleeme, vaid koht, mis neid lahendab. Ta võiks olla eeskujuks teistele struktuuridele, kus toimuvad siiani dubleerimised ja sisemised vastuolud. Peamine on see, et Rahvusarhiivi nii Tartu kui ka Tallinna keskuse juhtkonnad on suutnud oma inimesed tööle rakendada, nendevaheline koostöö laabub sujuvalt ja nad on heaks partneriks Riigikantseleile ja valitsusele.

Mis puutub riigiarhivaari, siis sellel ametikohal peab küll olema inimene, kes on seotud arhiivindusega, autoriteetne ajaloolane-arhivaar, kellel on juhtimis- ja rahvusvahelise suhtlemise kogemus. Priit Pirskos on kõik need omadused olemas.

Rahvusarhiivi Tartu keskuses Ajalooarhiivis on välja kujunenud tugev meeskond, Tallinnas Riigiarhiivis seevastu tugev naiskond.

Tallinnas on tõepoolest tugev naiskond eesotsas Marge Tiidusega, kes on kogu selle raske reformide perioodi kaasa teinud ja rahvusarhiivi loomisele kaasa aidanud. Ta on osanud kannatlikult kujundada hea töökeskkonna. Võib-olla kujunes naiskond ka seetõttu, et palgad polnud siin meestele kuigi konkurentsivõimelised, aga naised, kes siia tööle tulid ja siia jäid, on igati oma juhivõimeid tõestanud. Nad on hea suhtlemisoskusega, oskavad targalt oma ideid ellu viia, töö laabub tõrgeteta. Jah, Rahvusarhiivi põhjatiib on naistekeskne.

Riigiarhiivis oli 1990. aastate keskel teadustööga tegelemine vist teatiste massilise väljastamise tõttu pärsitud. Kas Rahvusarhiivi oma uurimistöö ja publitseerimise osakond on seda tööd hoogustanud?

Teatiste väljastamisega tegelesid kõik arhiivid ja see töö jätkub praegugi, kuigi mitte enam nii suures mahus. Eeri Kessel on nagu Riigiarhiivi-poolne teadustöö järjepidevuse kandja, ta on muu töö kõrval kogu aeg teadusliku uurimistööga tegelnud. Eelmisel aastal sai tal kaante vahele mahukas dokumentide kogumik "Eesti sisepoliitika 1918–1920". Aga uurimistööga tegelevad paljud Riigiarhiivi ajaloolased-arhivaarid: Tiit Noormets, Liivi Uuet, Indrek Jürjo, Peep Pillak, Valdur Ohmann, Peeter Väljas, Erich Kaup jpt. Uurimistööde tulemusi publitseerib agaralt Arvo Pesti. Arvan, et uurimistöö ja publitseerimise osakond kindlasti arendab ja ka abistab selle töö tegijaid. Riigiarhiivis hakkas minu ajal tegutsema veel Sovetiaja Uurimise Keskus nn S-Keskus. Kui Tallinna ja Tartu teadlased selle initsiatiiviga välja tulid, oli minu asi direktorina seda igati toetada. See on nagu omaette uurimisasutus arhiivi sees, mis pidi andma arhivaaridele võimaluse ennast teaduse kaudu teostada. S-Keskuse loomine pidi olema signaaliks arhiivitöötajatele, et uurimistöö ja enesetäiendamine selle kaudu on igati soovitud ja soositud. See on arhivaaride kvalifikatsiooni küsimus, aga teiselt poolt on tohutult huvitavaid ja aktuaalseid teemasid, mida arhiivitöö põhjal oleks võimalik ajalooteadusele anda. Meie lähiajalugu on suuaresti läbi uurimata ja siin on antud võimalus sellega tegelda. Kellel siis veel kui mitte arhiivides töötavatel ajaloolastel on kohustus see hindamatu materjal välja tuua.

Edasi oli otse loogiline, et Riigiarhiivis tekkis idee asutada oma ajakiri. Algul tundus see mõte küll pööraselt julge, kuigi mina olin vaimustuses, et keegi sellise idee peale üldse tuli. Sealsamas juba tundsin, et sellega võivad tekkida väga suured probleemid: ressursid, levi, autorite ring jne. Kas saame hakkama? Aga oli näha, et Riigiarhiivi enda sees oli suur toetus niisuguse ajakirja väljaandmiseks. Leidus kohe entusiaste, kes olid huvitatud kaastööd tegema ja ajakirja ilmunisele kõigiti kaasa aitama, eesotsas Arhivaaride Ühinguga, Tallinna Linnaarhiivi, Tartu Ajalooarhiivi ja Filmiarhiivi perega. Peatselt oli näha, et asjad arenevad kiiresti ülesmäge. Praeguseks ongi uurimistöö ja publitseerimise osakond võtnud Tuna oma hoole alla. Nüüd võib tagantjärele öelda: see idee oli õigel ajal välja käidud.

S. MULLER, J. A. FEITH, R. FRUIN

**ARHIIVIDE
KORRALDAMISE
ja
KIRJELDAMISE
KÄSIRAAMAT**

*Kokku pannud
Hollandi Arhivaaride Ühingu
juhatus*

Esmatrükk 1898. aastal

ESMAREPUBLIKATSIOONEESTIKEELES